

PAPER DETAILS

TITLE: Çanakkale'de Yangınlar (1836-1866)

AUTHORS: Serif KORKMAZ

PAGES: 51-67

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782121>

Çanakkale’de Yangınlar (1836–1866)

Fires in Çanakkale (1836-1866)

Şerif KORKMAZ*

Öz

Yangınlar, Osmanlı şehirleri ve insanları için sıradan olaylar arasında yer almaktadır. Osmanlı şehirlerinin pek çoğu birkaç kez büyük veya küçük yangın geçirmiştir. Ahşap yapılar, yangınların çıkmasına ve kısa sürede genişlemesine yol açmıştır. Bu çalışmada, Çanakkale şehrinde, kısa aralıklarla çıkan yedi yangın ele alınacaktır. Yangınlar, Yalı, (1836, 1854, 1860’da), Rum (1852, 1845, 1866’da) ve Ermeni mahallelerinde (1856 yılında) çıkmıştır. Şehre büyük zarar veren yangınlar 1836, 1845 ve 1866 yıllarında çıkan yangınlardır. Yangınların hepsi kazaen çıkmış ve şiddetli rüzgârın etkisiyle genişlemiştir. 1852, 1854, 1856 ve 1860 yangınları ise genişlemeden ahali ve askerler tarafından söndürülmüştür. Yangın yerlerine hemen yeni bina yapımına izin verilmemiştir. Şehre gelen mühendisler, yangın yerlerinin kadastro çalışmalarını yapmış ve haritasını çıkarmışlardır. Kârgîr bina yapımı teşvik edilmiştir. Yangınzedelerin iâşe ve barınma ihtiyaçları ise hemen karşılanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yangın, Çanakkale, Mahalle, Şehir

Abstract

Fires are one of the ordinary events for Ottoman cities and people. Most of the Ottoman cities had lived big or small fires for a couple of times. Wooden structures cause those fires to happen and spread rapidly. In this study, seven fires, which occurred in a short time in Çanakkale will be examined. Those fires occurred in following districts Yalı, (1836, 1854, and 1860), Rum (1852, 1845 and 1866) and Ermeni (1856). Fires which had great damage to the city were the ones occurred in 1836, 1845 and 1866. All of those fires occurred accidentally and spread with the strength of the wind. Fires which occurred in 1852, 1854, 1856 and 1860 were extinguished by people and soldiers before spread the whole. Government did not

* Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD, serifkorkmaz@hotmail.com.

allow people to construct new buildings on those fire places for a while. Engineers came to the city and conduct cadastral studies and map those places. Kargir buildings were encouraged. Bed and feeding needs of people that effected from those fires were provided immediately.

Keywords: Fire, Çanakkale, District, City

Bu çalışmanın amacı, 1836-1866 yılları arasında çıkan yangınların şehre verdiği zararları ele alarak, sosyal ve ekonomik etkilerini tespit etmek ve yanan mahallerin Ebniye Nizamnamelerine göre nasıl düzenlendiğini incelemektir. Çalışmanın 1836-1866 yılları arasını kapsamasının sebebi, XIX. yüzyılda şehre zarar veren büyük yangınların bu tarihler arasında olmasıdır. Çalışmada öncelikle Osmanlı Devlet’inde bina yapımında kullanılan malzeme, yangınlara karşı alınan tedbirler ve yangın söndürme faaliyetlerine kısaca değinilmiş, daha sonra Çanakkale’de meydana gelen yangınlar ele alınmıştır.

Bina Yapım Malzemesi

Osmanlı Devleti’nde binaların yapımında genellikle ahşap malzeme kullanılıyordu. Bu yüzden küçük bir kıvılcımla yangın başlıyor, şehirlerdeki yapılaşmanın plansız olması ve binaların birbirine bitişik yapılması da yangının genişlemesini kolaylaştırıyordu. Söndürme çalışmalarının yetersiz olması da, yangınların şehirlere büyük zararlar vermesine yol açıyordu.

Osmanlı Devleti’indeki ahşap ev teknolojisi, Osmanlı kent sisteminin özelliğini oluşturan “hızlı yerleşim” ve “yeniden yerleşim” süreçlerini mümkün kılmıştır. Mahalleleri tamamen yok eden yangınlar karşısında devletin bu tekniği yasaklamaya çalışması, XIX. yüzyılın ilk yarısından önce etkisini hiç göstermemiştir. Osmanlı şehri ve ahşap ev olgusu beraberce gelişmiştir¹. Osmanlı Devleti’nde insanların ahşap yapı tercih etmelerinin çeşitli sebepleri vardır. Her şeyden önce ahşap, ekonomik yönden maliyeti az ve zevke göre işlenebilir bir özelliğe sahiptir. Daha önemlisi, ahşap yapıların esneme kabiliyetinden dolayı depremlerden az hasarla kurtulma ihtimali söz konusudur. Öte yandan, hükümet de lütuf ve merhametinden dolayı halkın ahşap ev yapmasına göz yummuştur².

Yangınları Önlemek İçin Alınan Tedbirler

Tanzimatla birlikte yangınları önlemek için yeni önlemler alınmıştır. Kârgîr binaların yapılması ve yeni yapıların arasındaki sokakların geniş

¹ M. Maurice Cerasi, **Osmanlı Kenti, Çev. Aslı Ataöv**, YKY., 1999, s.160,161.

² Kemalettin Kuzucu, “Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri” **Osmanlı**, Cilt 5, Ed: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 688.

bırakılması zorunlu hale getirilmiştir. Ancak halk yıllardır alıştığı ahşap yapıları yapmakta direnmiştir. İstanbul ve taşrada kârgîr bina yapabilme gücü olmasına karşın ev, dükkân ve mağazalarını ahşap yaptıranlar çoğunlukta idi. Halk, kârgîr bina yaptıranlardan devletin daha fazla vergi alacağı düşüncesinde idi. Sultan Abdülmecid, bu tür yersiz düşünceleri kaldırmak için, kârgîr bina yaptıranlardan ek vergi talep edilmeyeceğine dair bir ferman çıkarmak zorunda kalmıştır³.

XIX. yüzyılda yangına karşı önlem olarak çıkmaz sokakların ortadan kaldırılması ve caddelerin düzeltilmesi amaç edinilmiş, ayrıca ahşap evlerin yapımı da yasaklanmıştır. Öte yandan maddi imkânı olmayanlar kârgîr inşaat için gerekli malzemeler alamadıklarından, Osmanlı yönetimi kârgîr bina yapımını sadece önemli caddelerde zorunlu tutmakla yetinmiştir. Diğer sokaklarda ise evlerin arasına yangın duvarları yaptırılmıştır⁴. İnşa faaliyetlerini düzenleyen kuralların ilk defa maddeler halinde tespit edildiği nizamname olan, 5 Mayıs 1848 tarihli Ebniye Nizamnâmesi’nin 11. maddesinde, ahşap tarzında dükkân ve ev inşa edecek olanların, yapının iki tarafına yangın duvarları yapmaları; buna güçleri yetmediği takdirde söz konusu duvarı on yapıda bir kere yinelemeleri öngörülmüştür⁵.

1863 yılında 49 maddeden oluşan “*Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi*” hazırlanmıştır. Bu nizamnâme, İstanbul, Bilâd-ı Selâse, şehir ve büyük kasabalarda 1868 yılında yürürlüğe girmiştir. Nizamnâmenin en önemli hükümlerinden biri, yangın mahallerine yeniden bina yapılmadan önce haritasının çıkarılmasının zorunlu hale getirilmesidir (Madde 12,13). 24-29. maddeler yangın tehlikesine karşı alınacak önlemlerle ilgilidir. Han fırın, hamam, mahzen ve fabrika duvarları mutlaka kârgîr yapılacak, ahşap bina yapımını devlet veya belediye meclisleri yasaklayabilecektir. 5 Kasım 1882 yılında altı bölüm ve 98 maddeden oluşan yeni bir “*Ebniye Kanunu*” yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun 3. (20-25. maddeler) ve 6. (38-48. maddeler) bölümleri yangın mahallerinin düzenlenmesi ve yangınlara karşı alınacak tedbirleri içermektedir. Bu yeni kanunun yangınla ilgili hükümleri, daha önceki nizamname ile benzer özellikler taşımaktadır⁶.

³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde Mesâil-i Mühimme. Nr. 108;** 1845 senesinde Çorum nâibliğine gönderilen bir ferman, bkz, Şerif Korkmaz, **Çorum’un İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 244, 245.

⁴ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Çev: Elif Kılıç**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 274.

⁵ Kemalettin Kuzucu, **Babîlî Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808-1911)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000, s. 119.

⁶ Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye, Kavanîn, Nizamât ve Ta’limât-i Belediye**, Cilt

Yangın Söndürme Faaliyetleri

Osmanlı şehirlerinde ilk dönemlerde yangınları söndürmek amacıyla, halkın evlerinde merdiven ve su dolu fiçılar bulundurmaları zorunlu tutulmuştur. Komşuların birbirlerine yardımlarıyla yangını söndürme çabasında bulunmaları imamlar yoluyla halka tembih edilmiştir⁷. Osmanlı'da yangın söndürme çalışmalarında esaslı gelişme XVIII. yüzyıl başlarındaki tulumbacılar ile olmuş ve Yeniçeri ordusuna bağlı bir tulumbacılar ocağı kurulmuştur. Tulumbacılar Ocağı 1826 yılına kadar 106 yıl devam ettikten sonra, II. Mahmut tarafından Yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla sona ermiştir. Bunun sonucu, yangınla mücadele tekrar semt tulumbacılarına kalmıştır. 1828'de Tulumbacılar Nizamnamesi yayınlanarak Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu içinde yaşlı zabitlerden oluşan kumandanlar nezaretinde, yarı askeri nitelikteki yangıncı taburu diye anılan itfaiye teşkilatı kurulmuştur⁸. Yeni düzenlemede, tulumbacıbaşı unvanının yerine tulumba müdürü veya tulumba kârhânesi müdürü gibi isimler kullanılmaktaydı. Bunun emri altında bir harik müdürüyle, teknisyen olarak hortumcu ve çilingirler bulunmaktaydı. Daha sonraları, resmi kurumların dışında, devlet erkânıyla zenginlerin konaklarında tulumba tertibatının yerleştiği görülmektedir. Yüzyılın ortalarında yangın söndürmede insan gücü olarak tulumbacıların yanı sıra, neccar ve amelelerden de faydalandığı görülmektedir.⁹

Çanakkale Şehri ve Yangınlar

Çanakkale, temeli Fatih Sultan Mehmet döneminde atılmış olan bir XV. yüzyıl şehridir. Aşağı yukarı birbirine yakın kesimde kurulan ve sonradan ortadan kalkan şehirlerin (Truva, Dardanos) yerini, Yeniçağ başlarında kurulan Çanakkale şehri almıştır. Bu yeni şehrin nüvesini, Fatih Sultan Mehmet'in burada boğazdan geçişi kontrol altına almak için yaptırmış olduğu kale meydana getirir¹⁰. 1463 yılında inşa edilen ve Kal'a-i Sultaniye adı verilen kalede, başlangıçta muhafız askerleri bulunuyordu. Zamanla, kalenin etrafında, zabitan ailelerine mahsus ev ve dükkânlar yapılmış ve bir şehir oluşmaya başlamıştır¹¹.

2, Dersa'adet, 1330, s. 86-100, 136-154.

⁷ Adalet A. Bayramoğlu, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 169.

⁸ Hüseyin Özgür- Sedat Azaklı, "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", **G.Ü. İ.İ.B.F.** Cilt 3, Sayı 1(2001), s.155, 156.

⁹ Kemalettin Kuzucu, **a.g.t.**, s. 124.

¹⁰ Metin Tuncel, "Çanakkale" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, 1993, s. 197, 198.

¹¹ Şemseddin Samî, **Kamûsû'l-A'lâm, Tarih ve Coğrafya Lügati**, C. 5, İstanbul, 1314, s. 3685.

Çanakkale şehri, Osmanlı Devlet’inin ilk dönemlerinde Anadolu Eyaleti dahilinde Biga sancağına bağlı idi¹². Daha sonra, Biga sancağı, merkezi Gelibolu olan ve yaklaşık 1533 yılında kurulmuş olan Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd vilayetinin içinde yer almıştır¹³. 1848–1867 yılları arasında ise Çanakkale, Hüdâvendigâr Eyaleti içerisinde Biga livâsına bağlı bir kaza merkezi idi¹⁴.

1– Yalı Mahallesi Yangını (6 Ağustos 1836): Yangın, 6 Ağustos 1836 akşamı saat 19.00’da, Yalı mahallesindeki çarşıda, bir ekmekçi fırınında birdenbire başlamış ve şiddetli rüzgârın etkisiyle genişlemiştir. Ahali ve askerler yangına hemen müdahale etmişlerdir. Ancak yangın 7,5 saat sürmüş ve gece yarısı saat 02.30 sularında söndürülebilmıştır. Kaledeki cephaneye ateşin sirayet etmesi de güçlüklerle önlenmiştir. 82 ev ve 199 dükkân yanmıştır. Yangında, Bahr-i Sefîd Boğazı muhafızlarının ikamet ettiği Hadımzâde konağı, şehir kethüdasının iki konağı, Trablusgarb Valisi Raif Paşanın konağı ve Redif binbaşısı Şakir Ağa’nın iki konağı olmak üzere devlet görevlilerine ait altı konak yanmıştır. Topçu askerlerinin koğuş odaları, gümrük, kayıkhâne, nevbethâne, mahkeme binası, kirahâne ile Fransa, Nemçe, İngiltere, Yunanistan ve Felemenk devletlerinin konsoloslukları yanan binalar arasındadır. Ayrıca, Yalı Camii, şadırvan, fetvahane ve üzerindeki sıbyan mektebiyle bir mescit de yanmıştır. Yangında içlerinde müftü, imam, müezzin, mahkeme kâtibi, konsolos tercümanlarının evleri olmak üzere 73 Müslüman ve 9 gayrimüslim evi yanmıştır¹⁵.

¹² Metin Tuncel, **a.g.m.**, s. 197,198.

¹³ H. Mahmut Şakiroğlu, “Cezâyir-i Bahr-i Sefîd” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul, 1993, s. 500–501; Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü’l-Vuku’ât**, C. I-II, Ankara, 1992, s. 140.

¹⁴ Şerif Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdarî ve Nüfus Yapısı”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Sayı, 3, Çanakkale (Mart 2005), s.111–113.

¹⁵ **BOA. Hatt-ı Hümayûn (HH), Nr. 52426-A, Nr. 52426-C.**

Tablo-1. 1836 Yangında Yanan Dükkân ve Mahzenler¹⁶.

Yanan binalar	Bina Sahipleri		Toplam	Yanan binalar	Bina Sahipleri		Toplam
	Müslüman	Gayri Müslim			Müslüman	Gayri Müslim	
	Sayı	Sayı			Sayı	Sayı	
Abacı	2	-	2	Kahvehâne	16	-	16
Attar	6	1	7	Keresteci	4	9	13
Bakkal	16	14	30	Koltukçu	1	-	1
Berber	4	-	4	Kürkçü	1	1	2
Boyacı	-	1	1	Kunduracı	1	-	1
Camcı	-	1	1	Kuyumcu	-	1	1
Cıvacı	-	1	1	Mahzen	14	13	27
Çanakçı	19	-	19	Manav	1	-	1
Çubukçu	1	-	1	Odalar	5	2	7
Çulhacı	2	-	2	Oturakçı	4	-	4
Değirmen	2	2	4	Serraç	1	-	1
Dükkan	14	-	14	Simitçi Fırını	2	2	4
Duhancı	3	-	3	Susam yağhânesi	1	1	2
Eskici	1	-	1	Şaraphâne	-	1	1
Enfiyeci	1	-	1	Şekerci	1	--	1
Ekmekçi Fırını	-	3	3	Terzi	2	1	3
Helvacı	1	2	3	Tüfenkçi	3	-	3
Kasap	1	-	1	Yemenici	10	-	10
Kahveci	1	-	1	Yorgancı	2	-	2
				Toplam	143	56	199

1836 yangını şehirdeki bütün toplulukları etkilemiştir. En çok etkilenenler Müslümanlar olmuştur. Müslümanların 143 dükkân ve 73 evi yanmıştır. Yangında Rum, Ermeni ve Yahudilere ait 9 ev ve 56 dükkân yok olmuştur. Yanan dükkânlar arasında kahvehane, oda, bakkal, çanakçı, yemenici ve mahzenler çoğunluktadır. Gayr-i Müslimlerin daha çok bakkal (14 adet), kereste dükkânı (9 adet) ve odun, şarap, zahire mahzenleri (13 adet) zarar görmüştür. Yangında en az etkilenen Yahudilerdi. Yahudilere ait, 2 bakkal, 1 cıvacı, 1 camcı, 1 şarap mahzeni ve 1 ev yanmıştır. Şehre gelen malzemeler deniz yoluyla getirilip götürüldüğü için, mahzenler daha çok deniz kenarında bulunuyordu. Yangında, dükkân, kahvehane ve

¹⁶ BOA. HH. Nr. 52426-B.

mahzenlerin üzerinde bulunan ve tüccar, seyyah gibi misafirlerin konakladıkları 28 oda da yanmıştır.

Yangın sonrasında Çanakkale mutasarrıfı ve Bahr-ı Sefid Boğazı muhafızı Vasıf Paşaya yanan yerlere eski usulle bina yapılmasını yasaklayan bir irade gönderilmiştir. Yanan mahallerin keşfi, binaların yeniden inşası için, şehre biri Prusyalı diğeri Türk iki mühendis gönderilmiştir. Mühendisler, hem yangın mahallinin planını yapacak hem de binaların kârgîr yapılması ve sokakların geniş bırakılması hususunda denetim yapacaklardı. Yangının kale cephaneliklerini tehdit etmesi üzerine, Seraskerlik, kaleye yakın yerlere yeni bina yapılmasını yasaklamıştır. Evleri yananlara başka yerlerden arsalar verilmiştir. Böylece yangın mahallinin büyük bir kısmı kamulaştırılmıştır. Mühendisler, yangın yerlerinin haritasını da düzenlemişlerdir¹⁷.

Yanan Fransa Konsolosluğunun arsası güvenlik gerekçesiyle kale istihkamâtına katılmıştır. Konsolosluğa başka bir bina veya arsa önerildiği halde, uzun süre uygun arsa veya bina bulunamamıştır. Fransa Sefareti bu konuyu zaman zaman dile getirmiş ve deniz kenarında bir yer talep etmiştir. Yangından iki sene sonra 8 odalı bir konsoloshane yapımı için, sahilde bir arsa tahsis edilebilmiştir¹⁸. Osmanlı Devleti tarafından yapılan konsoloshane binası 18 Ocak 1840 tarihinde tamamlanmıştır. Binanın konsoloshane olarak tahsis edilmesi hususunda, Fransa elçisinin başvurusu üzerine, padişah bir irade ısdar etmiş ve bina Fransız konsoloshanesi olarak tahsis edilmiştir¹⁹. Biga sancağı kazaları gelirlerinden karşılanmak üzere, yanan boğaz muhafızı konağının yeniden yapımına 28 Nisan 1838 tarihinde başlanmıştır²⁰.

11 Ağustos 1836 tarihinde İzmir’den vapurla İstanbul’a dönen Helmuth Von Moltke, yangın sonrası Çanakkale şehrini şu şekilde tasvir etmektedir: “Çanakkale Boğazından geçerken Çanakkale kasabası yerine geniş, dumanları tüten bir yangın yeri gördük. Bir gün önce yangın yüzlerce evi, konsolosun ikametkâhını, hatta kışlaları ve Paşa tabyası bataryalarını yok etmişti. Bereket versin ki içerisine barut depo edilmiş olan Sultanhisar’ın kalın duvarları yangına dayanmış”. Moltke, üçüncü defa Eylül 1836’da boğaz tahkimatlarını düzenlemek üzere Çanakkale’ye gelmiştir. Moltke, *Türkiye Mektupları* adlı kitabında ahalinin yangını Çanakkale mutasarrıfının çıkardığına inandığını ve bu işte kendisinin de hissesi olduğundan emin olduklarını şu ifadelerle dile getirmektedir: “Büyük yangın Sultanhisar’ın

¹⁷ BOA. HH. Nr. 52426, Nr. 51872, Nr. 33159.

¹⁸ BOA. HH. Nr. 46871, Nr. 46871-A, Nr. 46865.

¹⁹ BOA. İrade, Hâriciye, Nr. 2/69.

²⁰ BOA. HH. Nr. 34970.

etrafında geniş bir top altı alanı meydana getirmişti. Burası kalenin savunması için o kadar faydalı olabilirdi ki, halk paşaya bu yangını çıkarmak şerefini yüklüyor ve bu işte benim de hissem olduğuna tamamiyle emin bulunuyordu". Çanakkale halkının böyle düşünmesinin sebebi Moltke'nin Çanakkale ziyaretleridir. Moltke, şehre yangından dört ay önce (Nisan 1836'da) geldiğinde kale ve bataryaları inceledikten sonra, Çanakkale boğazı ve kıyıların planını çıkarmıştır. Yangının çıktığı mahal, Moltke'nin kale savunması için boşaltılması gerektiğini söylediği yerlerdir²¹. Yangın sonrası şehirde bulunan bir seyyah da, birçok kişinin yangının kasıtlı çıkarıldığına inandığını söylemektedir. Seyyah, yangın sonrasında bina yapımının yasaklanması ve yeni savunma hatlarının yapımı için, Baron Moltke ve Kaptan Kopke adlı iki Prusyalı subayın, Eylül 1836'da şehre gönderilmesinin böyle bir kanaatin oluşmasına yol açtığını yazmaktadır²². Ancak halkın bu şekilde düşünmesi yersizdir. Yangında en büyük zararı kaledeki ebniye anbarları görmüştür. Anbarlardaki 48.400 kuruş değerindeki kereste, boya, petrol ve bezir yağı, tutkal, alet ve edevatlar yanmıştır²³. Başka bir seyyah ise, yangında şehrin yarısının yandığını, ancak yangın sonrasında büyük bir hızla ahşap evlerin yapıldığını ifade ederek, keresteci ve ahşap ustaları zarar göreceği için padişahın evlerin taş ile yeniden inşasına izin vermediğini belirtmiştir²⁴.

2-Rum Mahallesi Yangını (26 Ekim 1845) : 26 Ekim 1845'te saat 12.00'de Rum mahallesinde mumcu Aci Theodoros'un evinde kazaen çıkan yangın, rüzgârın etkisiyle iki üç yönden şehre yayılmıştır. Kalede bulunan topçu askerleri, memur ve ahalinin söndürme çabalarına rağmen, yangın büyümüş ve on beş saat sürmüştür. Yangın şehrin sahilinden uzak iç kesiminde ortaya çıkmış ve şehirdeki bütün toplulukları etkilemiştir. Yangını önlemek amacıyla ev ve dükkânlar harp aletleriyle yıkılmış ve tulumbar çalıştırılmıştır. Fakat rüzgârın şiddetinden balta, kazma, kanca gibi aletlerle yapılan söndürme çalışmaları ve tulumbar yetersiz kalmıştır. Yangın ancak rüzgârın şiddetini kaybetmesi ve ateşin azalmasıyla bastırılabilmiştir. Yangında bir gayrimüslim ölmüş ve Binbaşı Mehmet Ağa, üzerine bir ağaç düşmesi sonucu yaralanmıştır²⁵. Müslümanların oturduğu Çınarlık

²¹ Helmuth Von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, (Çev: Hayrullah Örs), Yükselen Matbaası, İstanbul, 1969, s.49, 63,64.

²² Adolphus Slade, **Turkey Greece and Malta** Cilt II, London, 1837, s. 231. Seyyah, yangında 300 ev ve 9 konsoloshane yandığını ve sahil boyunca çıplak bir hattın oluştuğunu yazmaktadır.

²³ BOA., Cevdet Askeriye, Nr. 11857

²⁴ Charles Fellow, **A Journal Written During an Excursion in Asia Minor**, London, 1838, s. 76, 77.

²⁵ BOA. İrade Dâhiliye, Nr. 5679, Lef 2, 5, 6, 9.

mahallesinde 35 ev, Ermeni mahallesinde kilise sırasında ve Sarıçay tarafında 50 ev, Rum mahallesinde 250 ev, Yahudi mahallesinde 112 ev yanmıştır. Yahudi mahallesinin tamamı yanmıştır. Rum mahallesinde ise sadece 40 hâne sağlam kalmıştır. Çınarlık ve Tıflı Câmileri, 1 değirmen, 2 simitçi fırını, 3 ekmekçi fırını, 1 han, 5 debbağhâne, 2 Ermeni meyhanesi, 2 Rum mektebi, büyük hamam yanmıştır. Yanan dükkan ve kahvehânelerin 45’i Müslüman, 36’sı Rum, 38’i Ermeni ve 84’ü Yahudilere aittir.

Tablo-2. 1845 Yangınında Yanan Binalar

Mahalleler	1840’da şehirdeki Ev sayısı	1845’te Yangınında Yanan Binalar							
		Ev	Kahve/dükkan	Hamam	Câmi	Mektep	Han	Meyhane	Toplam
Müslüman	631	35	45	1	2	-	1	-	84
Rum	307	250	36	-	-	2	-	-	288
Ermeni	176	50	38	-	-	-	-	2	90
Yahudi	118	112	84	-	-	-	-	-	196
Toplam	1232	447	203	1	2	2	1	2	658

Şehirdeki toplam hane sayısına bakıldığında, yangınının şehre ne kadar zarar verdiğini tespit etmek kolaylaşır. Yangından beş sene önce 1840 yılında yapılan temettuât sayımlarına göre şehirde, 7 mahallede 1232 hane bulunuyordu. Bu hanelerden 631’i (% 51) Müslüman, 601’i (% 49) ise gayrimüslim idi. Şehrin en büyük mahallesi olan Cami-i Kebir’de 330, Yalı’da 144, Arslanca’da 96 hane ve Çınarlıkta 61 hane mevcuttu. Gayr-i Müslim mahallelerinin en büyüğü Rum mahallesidir (307 hane). Ermeni mahallesi 176 ve Yahudi Mahallesi ise 118 hanedir²⁶. Bu bilgilere göre, yangın Yahudi ve Rumları daha çok etkilemiştir.

Yangının ertesi günü Mutasarrıf İbrahim Paşa, yangınzedeleri ziyaret etmiştir. Yangınzedelere peksimet ve ekmek dağıtılmıştır. Yahudiler aralarında para toplayarak, kendi cemaatlerinden zarar görenlere 2’şer kuruş vermişlerdir. Havaalar soğuduğu için çadır ve açık yerlerde yangınzedelerin barındırılmaları mümkün olmamıştır. Bu yüzden gayrimüslim yangınzedelerin bir kısmı Müslüman evlerine, bir kısmı ise kışla koğuşlarına

²⁶ BOA. Maliye Vâridât Muhasebesi Temettuât Defterleri (ML. VRD. TMT), Nr. 5124. Cami-i Kebir, s. 2-87; Yalı, s. 90-129; Arslanca, s. 132-162; Çınarlık, s. 166-184; Rumiyan, s. 186-261; Ermeniyân, s. 266-319 ve Yahudiyân Mahallesi s. 326-284.

yerleştirilmiştir. Ticarete devam etmek isteyen bakkal ve kahveci esnafı dükkânlarını hemen yaptırmak istemiş, fakat kadaastro çalışmaları tamamlanmadan yeni binaların yapımına izin verilmemiştir. Esnaflara karantinahânedan çadır verilerek ticaretlerini yapmaları sağlanmıştır. Yangın sonrasında binaların nizamına uygun yapılması için Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü bir mühendisi şehre göndermiştir²⁷.

Felaketten iki ay sonra yangınzedelere hazineden yardım yapılmıştır. Yardım işleri için Tophane-i Amire Müşirinin yaveri Edhem Efendi görevlendirilmiştir. Yangınzedelere dağıtılmak üzere, 150 bin kuruş tahsis edilmiştir. Yardımın adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak üzere, Boğaz muhafızı vekili mirliva Hüseyin Paşa muhtaç yangınzedeleri araştırmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda 42 Müslüman, 53 Ermeni, 110 Yahudi ve 202 Rum yangınzedeye yardım edilmiştir. Yangınzedelerin her birine 368,5 kuruş dağıtılmıştır. Dağıtım işi, Biga Mutasarrıfı İbrahim Paşa, Edhem Bey ve kadı gözetiminde yapılmış ve yardım alanların isimleri bir deftere yazılmıştır²⁸.

Çanakkale’de bulunan konsoloslar da gayrimüslim yangınzedelere yardım etmek istemiştir. Mart 1846’da konsoloslar, yangınzedelere birer dilekçe ile başvurmaları halinde, kendi devletlerinden para alabileceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine gayrimüslimler, konsoloslardan yardım almak hususunda Çanakkale mutasarrıflığından izin istemişlerdir. Mutasarrıflık, konsolosların fakir yangınzede reayayı korumak amacıyla dilekçeler toplamasının çok yakışıksız bir davranış olduğunu belirterek izin vermemiştir. Gayr-ı Müslimlere, bu tür hareketlerin uygunsuz olduğu, Osmanlı Devleti’ndeki gayrimüslimlerin zimmî statüsünde devletin himayesi altında yaşadıkları hatırlatılmıştır. Mutasarrıflık, yabancı devletlerin İstanbul’daki sefirliklerine de yazı göndererek gayrimüslim azınlıkları teşvik eden konsolosların uyarılmasını istemiştir. Bunun dışında konsolosluklar gayrimüslim yangınzedelere buğday dağıtmak istemişlerdir. Konsolosların bu davranışları da gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti’nin zimmeti altında yaşadıkları ve devletin kendi tebaasına gerekli yardımı yapabilecek güçte olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir²⁹.

Kasım 1846’da Rumlar, yanan mektep ve papaz odalarını yeniden inşa etmek için mutasarrıflığa başvurmuştur. Bir mimar mektep ve papaz odalarını incelemiş, planlarını çizerek İstanbul’a göndermiştir. Ayrıca yanan

²⁷ BOA. İrade Dâhiliye, Nr. 5679, Lef 7.

²⁸ BOA. İrade Dâhiliye, Nr. 5753; BOA. Bâb-i Âlî Evrak Odası Sadâret Mektubî Kalemi (BEO.A.MKT) Nr. 30/65.

²⁹ BOA. İrade Dâhiliye, Nr. 5679, Lef, 3, 8, 12.

mektepe ve papaz odalarının çok eskiden beri var olduğunun güvenilir Müslümanlar tarafından teyit edilmesi istenilmiştir³⁰. 15 Nisan 1851 tarihli bir Meclis-i Vâlâ kararında Çanakkale’nin yeniden yapılanma sürecinde sokakların genişletilmesi hususuna dikkat edilmesi bir kez daha hatırlatılmıştır³¹.

3- Rum Mahallesi Yangını (7 Mart 1852): Yangın, 7 Mart 1852 gecesi saat 24.00 sularında Rum mahallesinde Boyacı Yanopot’un evinde kazaen başlamıştır. Hemen söndürülmesine rağmen 5 ev yanmıştır³².

4- Yalı Mahallesi Yangını (27 Ocak 1854) : Yangın, topçu kaimmakam Murat Beyin Yalı mahallesinde ikamet ettiği evde 27 Ocak 1854 gecesi, saat 23.00 sularında kazaen başlamıştır. Yangın hemen kontrol altına alınmış ve fazla genişlemeden tamamen söndürülmüştür. Buna rağmen 3 ev, 10 dükkân ve Yalı Camisi yanmıştır³³.

5- Ermeni Mahallesi Yangını (31 Ekim 1856): Yangın, 31 Ekim 1856 gecesi, saat 22.30 sularında, Ermeni mahallesinde, Dergrok’un evinde kazaen çıkmıştır. Ateş, rüzgârın etkisiyle hemen etrafa yayılmıştır. Topçu askerleri ve ahalinin gayretli çalışmasıyla yangın, 4 saat içerisinde söndürülmüştür. Buna rağmen 56 ev ve 92 dükkân yanmıştır. Biga mutasarrıfı, yangınzedelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yardım çalışmalarını hemen başlatmıştır³⁴.

Yangınzedelere bina yapma ruhsatı iki yıl sonra verilebilmiştir. Ebniye Nizamnâmesi’ne göre yangın mahallinin haritası yapılmadan yeni bina yapımına izin verilmiyordu. Ancak bir mühendisin görevlendirilmesi ve yangın mahallini inceleyerek, haritasını çizmesi uzun sürmekte idi. Biga Meclisi, 11 Eylül 1857 tarihinde yangın mahallinin “*Ebniye Nizamına*” uygun haritasını düzenlemiş ve Meclis-i Valâ’ya göndermiştir³⁵. 8 Mart 1858’de harita Meclis-i Vâlâ’da incelenmiş ve yangınzedelerin bina yapmalarına izin verilmiştir. Sokakların geniş bırakılması, binaların nizamına uygun yapılması ise, haritayı düzenleyen mühendisin denetimine bırakılmıştır³⁶.

³⁰ BOA. BEO. A. MKT. 59/31. Lef, 2, 3, 4.

³¹ BOA. İrade Meclis-i Vâlâ, Nr. 6632. Lef 4.

³² BOA. İrade Dâhiliye, Nr. 15260.

³³ BOA. İrade Dâhiliye, Nr. 18329.

³⁴ BOA. İrade Dâhiliye, Nr. 25209.

³⁵ BOA. Bâb-i Âlî Evrak Odası Sadâret Mektubî, Nezâret ve Devâir Kalemi (BEO. AMKT. NZD), Nr. 236/12.

³⁶ BOA. Bâb-i Âlî Evrak Odası Sadâret Mektubî, Meclis-i Vâlâ Kalemi (BEO. A.MKT. MVL), Nr. 91/48.

Yangın sonrası Çanakkale'deki yapılaşma çok sıkı tutulmuştur. Biga mutasarrıflığına 31 Ekim 1858 tarihli gönderilen bir yazıda, yeniden yapılan binaların “*Ebniye Nizamına*” uygun olmadığı belirtilmiştir. Evler arasındaki yollar geniş bırakılmadığı gibi, yasaklanmasına karşın evlerde “*şehnişin*” denen pencere çıkmalarının yapımına devam edilmekte olduğu tespit edilmiştir. Devletin amacı yangına elverişli yapılaşmanın önüne geçmektir. Geleneksel şekilde yapılan ahşap yapılar, dar sokaklar hem yangın çıkmasını kolaylaştırıyor hem de söndürülmesini engelliyordu. Bundan dolayı Çanakkale'ye gönderilen yazılarda yangınların söndürülmesini kolaylaştırılmak için yeni nizama uyulmasının şart olduğu ve ruhsat almadan hiç kimsenin bina yapmasına izin verilmeyeceği üzerinde ısrarla durulmuştur³⁷.

6-Yalı Mahallesi Yangını (11 Şubat 1860): Yangın, 11 Şubat 1860 sabahı saat 05.00'de, Yalı mahallesinde *kazino* denen mahalde başlamıştır. Evlerin iç içe olması ve lodosun şiddetiyle yangın hemen genişlemiştir. Tahminen 40–50 kadar ev ve dükkân yanmıştır. Fransa, Nemçe, Yunan, Sardunya konsoloshaneleri yanan binalar arasındadır. Telgrafhane binası yanmış, telgraf makineleri ise memurlar tarafından kurtarılmıştır. Hükümet konağı yanmaktan son anda kurtarılmıştır³⁸. Haberleşmenin hemen sağlanması için, Fesli Dimitraki adında bir gayrimüslimin evi satın alınmış ve telgrafhane yapılmıştır³⁹.

Yangınzedelerin, hemen yeni bina yapma isteklerine, yangın mahalli düzenlenmediği için izin verilmemiştir. Yangın yerlerinin yeniden tanzim edilmesi ve kadastroları için İstanbul'dan ebniye kalfası Hasan Tahsin Efendi şehre gelmiştir. Hasan Tahsin Efendi yangın mahallini inceleyerek, bir harita tanzim etmiş ve İstanbul'a göndermiştir. Hasan Tahsin Efendinin raporunda deniz kıyısındaki arsaların girişine bir rıhtımın yapılmasının yararlı olacağı belirtilmiştir⁴⁰.

7- Rum Mahallesi Yangını (29 Ağustos 1866): Yangın, 29 Ağustos 1866'da saat 19.30 sularında Rum kilisesi içerisindeki mektepte başlamış ve şiddetli rüzgârın etkisiyle genişlemiştir. Ahali, memur ve askerlerin yangını söndürme gayretleri sonuç vermemiştir. 7 saat süren yangın sonucunda, tahminen 700 ev ve dükkân yanmıştır. Yangınzedeler 200 çadırla boş hanelere yerleştirilmiş ve günlük ekmek dağıtılmıştır. Telgraf direkleri zarar

³⁷ BOA. Bâb-i Âli Evrak Odası Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (BEO. A.MKT. UM), Nr. 331/34.

³⁸ BOA. İrade Dâhiliye, Nr. 29866; **Takvim-i Vekayi**, Def'a; 579 (19 Şaban 1276).

³⁹ BOA. BEO. A.MKT. UM. 396/74.

⁴⁰ BOA. BEO. A.MKT. MVL, Nr. 137/42, 132/65; BOA. Bâb-i Âli Evrak Odası Sadâret Mektubî, Mühimme (BEO. A.MKT. MHM), Nr. 210/54.

gördüğünden haberleşme bir süre aksamıştır⁴¹. 1866 yangında yanan ev ve dükkânların sayısı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler vardır. **The Times** gazetesi yangında, 441 ev, 139 dükkân, 1 hamam, 3 cami, 1 han,⁴² Ahmet Lütfi Efendi ise 601 ev, 136 dükkân ve 1 caminin harap olduğunu yazmaktadır⁴³.

The Times gazetesi yangını, 15 Eylül 1866 Cumartesi günü **“Dardanelles’de Büyük Yangın”** başlığıyla duyurmuştur. Gazete yangını ayrıntılı olarak şu şekilde vermiştir: *“Kuzeye doğru güçlü bir rüzgâr esiyordu. Yangın çok hızlı ilerliyordu. Rum bölgesindeki her evi etkisi altına alacağı görülen bir noktada büyük yangının ilerlemesini Wrench ve Calvert’in yönetimi altındaki küçük bir gönüllüler topluluğu durdurdu. Gece, yangın yeri çok korkunç görülüyordu. Yangın bütün yönlerde yayılmıştı, fırtına yavaşça ve sessizce ilerlemiş, alevin büyük parçası ileriye doğru sıçramıştı. Yangın rüzgâr dinene ve başka yöne sapana kadar sağa ve sola yalpalayarak ilerlemiştir. Sabahın ikisinde yangın, batı ve doğuda söndü; kuzeyde kesildi ve sadece güneyde devam ediyordu. Ermeni Kilisesi yanında tahta binalar arasındaki Türk mahallesine giden dar yol şiddetli bir biçimde yanıyordu. Yangını durdurmak imkânsızdı. Bir evi yıkmak için girişimde bulunuldu. İtfaiyeciler 4 evi söndürmeye çalışıyorlardı ama binalar yandı. İtfaiyeciler yarım saat önce terk ettikleri eve gittiler, halatlar ve baltalar zincirler kullanılarak birkaç dakika içerisinde yangını söndürdüler. 441 ev ve 139 dükkân yanmış 2500 insan evsiz kalmıştı. İnsanların çoğu her şeylerini kaybetti, kendi evlerini zamanında boşaltan bazı kimseler semtteki bazı güvenilir yerlere taşındılar. Bu zavallı insanların çoğu, tahıl ve odun kömürü gibi kış hazırlıklarını yapmışlardı. Bunların hepsi yandı. Onların çoğu, büyük fiçı şaraplarını kaybettiler ve bağbozumu zamanı yakındı, dolayısıyla umutları da yok olmuştu. Her şeyden önce, barınak önemli bir sorundu. Yangınzedelerin bazıları komşu köylere göç edeceği kabul edilse bile birçoğu yaşadığı yerde kalacaktır”*⁴⁴.

Yangın sonrasında şehre mühendis İzzet Efendi gönderilmiştir. İzzet Efendi 8 ay içerisinde yangın yerlerini tanzim etmiştir. Bina yapımına uygun hale getirilen arsalar sahiplerine taksim edilmiştir. İzzet Efendi, yeni binaların nizamına uygun şekilde yapılmasını denetlemek için şehirde kalmıştır. Mühendisin maaşı mahalli gelirlerden karşılanmıştır. Mühendis İzzet Efendi daha sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti’ndeki yolların

⁴¹ BOA. A. MKT. MHM. 361/95.

⁴² **The Times**, 15 Eylül 1866, Cumartesi

⁴³ Ahmet Lütfi Efendi, **Vak’a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi**, C. XI, Yayına Hazırlayan: Münir Aktepe, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.45.

⁴⁴ **The Times**, 15 Eylül 1866, Cumartesi

bakımını sağlamak üzere daimi olarak görevlendirilmiştir⁴⁵. Yangın şehrin ticaretini de olumsuz etkilemiş, bu yüzden vergilerin ödenmesinde bazı kolaylıklar sağlanmıştır. İncelemeler yapıldıktan sonra temettuât vergisini ödeyemeyecek durumda olanlar affedilmiş, zararı az olanların ise temettuât vergileri azaltılmıştır⁴⁶.

Tablo-3. 1866 Yangınında Yanan Binalar⁴⁷.

Mahalleler	Yanan binalar					Toplam
	Ev	Kahve/ Dükkan	Hamam	Câmi	Hân	
Müslüman	71	12	1	3	1	89
Rum	112	8	-	-	-	120
Ermeni	66	47	-	-	-	113
Yahudi	192	72	-	-	-	264
Toplam	441	139	1	3	1	586

1890 yılında Çanakkale'ye gelen bir seyyah, “*Bu şehir yeteri kadar sağlam, sokakları geniş ve dik, ama kaldırım yok*” demektedir. Seyyah, deniz kenarında *Franc* denilen bölgenin (Yalı mahallesi ve civarı) 1860 büyük yangının hemen sonrasında tamamen yeniden inşa edildiğini, 1865 yılındaki yangında ise Rum, Ermeni, Yahudi mahallelerinin büyük kısmının yandığını ve bu mahallelerin yeni bir planla inşa edildiğini belirtmektedir⁴⁸.

Sonuç

Çanakkale’de kısa aralıklarla pek çok yangın çıkmıştır. Yangınlar hemen söndürülemediği için şehre büyük zarar vermiştir. Bunun üç önemli sebebi vardır. Birincisi binaların yapımında ahşap kullanılması, ikincisi evlerin birbirine bitişik inşa edilmesi ve sokakların dar bırakılması, üçüncüsü ise Çanakkale’de hiç eksik olmayan şiddetli rüzgârdır. Bunlara bir de söndürme faaliyetlerinin yetersizliği eklenince, yangınlar saatlerce devam etmiştir. Kısa aralıklarla şehirde yangınların çıkması alınan önlemlerin yetersiz olduğunu göstermektedir. 1836, 1854 ve 1860 yangını deniz kenarındaki

⁴⁵ BOA. İrade Meclis-i Vâlâ, Nr. 26315.

⁴⁶ BOA. İrade Meclis-i Vâlâ, Nr. 25748.

⁴⁷ The Times, 15 Eylül 1866, Cumartesi

⁴⁸ Vital Cuinet, *La Turquie D’Asie, Geographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonne de Chaque Province de L’Asie-Mineur, C. II*, Paris 1894. s. 747,478. Cuinet’in 1865’te çıktığını söylediği yangın, 29 Ağustos 1866 yılındaki büyük yangındır.

Yalı mahallesinde, 1852, 1845 ve 1866 yangınları ise Rum mahallesinde etkili olmuştur. Rum mahallesinde çıkan yangınlar başta Rum ve Yahudiler olmak üzere bütün toplulukları etkilemiştir. 1856 yangını Ermeni mahallesinde etkili oldu. Büyük yangınlar, 1836, 1845 ve 1866 yıllarında çıkanlardır. Yangınların hepsi kazaen çıkmış ve şiddetli lodosun etkisiyle hemen iki üç kola ayrılarak genişlemiş ve önlenemez hale gelmiştir. Ancak 1852, 1854, 1856 ve 1860 yangınları büyümeden söndürülmüştür.

Çanakkale’nin sürekli rüzgârlı olması yangınların kontrol altına alınarak söndürülmesini engellemiştir. Yangınlarda dikkati çeken başka bir husus ise belgelere yansıdığı kadar ölüm vakalarının olmamasıdır. Yapılara büyük zararlar veren yangınların insanlara zararının dokunmaması muhtemelen insanların evlerini hemen terk etmeleri ve yangına etkili bir müdahalede bulunmamalarıdır. Sadece 1845 yangınında bir kişi ölmüş, bir kişi de yaralanmıştır.

Yangınlardan sonra, yeni bina yapımına hemen izin verilmemiştir. Yangın sonrası Ebniye Nizamnâmesi’nin ilgili maddelerine göre yeni binaların yapımı istenmiştir. Bunun için mühendisler şehre gelerek, yangın mahallinin planını çizmişlerdir. Yangın mahallinin kadastrasını yapmak çok uzun sürdüğü için yangınzedeler mağdur olmuşlardır. Ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi, Çanakkale’de yangınları önlemek için, kârgir bina yapımı ve sokakların geniş bırakılması teşvik edilmiştir. Ancak bu planlar Çanakkale şehrinde tam olarak uygulanamamıştır. Bunun sebebi, yeni yapılacak binaları denetleyecek yerel yönetim kurumlarının bulunmamasıdır. Mühendisler yangın mahallinin planını bitirdikten sonra şehirden ayrıldıkları için, şehirde yeni binaların nizamnameye uygun yapılmasını denetleyecek herhangi bir görevli kalmıyordu. Ahali binalarını yine geleneksel usullere göre yapmaya devam ediyordu. Özellikle ahşap bina yapımı çoğunlukta idi. Bu da yeni bir yangının çıkmasını ve genişlemesini kolaylaştırıyordu. Çanakkale’de kısa sürede aynı mahallelerde yangınların çıkması ve zarar vermesi alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu göstermektedir.

Yangınzedelerin iâşe ve barınma ihtiyaçları ise hemen karşılanmıştır. Yangın sonrası Müslüman ve gayrimüslim ayırt edilmeksizin herkese yardım yapılmıştır. Konsolosların gayrimüslim yangınzedelere, yardım istekleri ise kabul edilmemiştir. Yangınlar Çanakkale şehir planlarının batılılaştırmasını kolaylaştırmıştır. Her şeye rağmen yangın mahalleri, Ebniye Nizamnâmelerine göre yeniden batı tarzında düzenlenmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT: 30/65, 59/31.

A.MKT. UM:396/74, 331/34.

A.MKT. MHM: 361/95, 210/54.

A.MKT. NZD: 236/12.

A.MKT. MVL: 91/48, 132/65, 137/42.

CEVDET, ASKERİYE: 11857

HATT-I HÜMÂYÛN: 33159, 34970, 46865, 46865-A, 46871, 46871-A,51872, 52426, 52426-A, 52426-B, 52426-C.

İRÂDE, DÂHİLİYE: 5679, 5753, 15260, 18329, 25209, 29866.

İRÂDE, MECLİS-İ VÂLÂ: 6632, 25748, 26315.

İRÂDE, MESAİL-İ MÜHİMME:108.

İRÂDE, HARİCİYE: 2/69

ML. VRD. TMT: 5124.

Gazeteler

Takvim-i Vekayi, Def'a, 579, 19 Şaban 1276.

The Times, 15 Eylül 1866, Cumartesi

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Ahmet Lütflü Efendi, **Vak'a-Nüvis Ahmet Lütflü Efendi Tarihi**, C. XI, Haz: Münir Aktepe, TTK Yay., Ankara, 1989.

Bayramoğlu, Adalet A., **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008.

Cerasi, M. Maurice, **Osmanlı Kenti**, Çev: Aşlı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Cuinet, Vital, **La Turquie D'Asie, Geographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonne de Chaque Province de L'Asie-Mineur**, C. II, Paris, 1894.

Denel, Serim, "Batılılaşma Sürecinde Ebniye Nizamnameleri ve Kentsel Mekânların Değişimine Etkileri Üzerinde Bir Deneme, **IX. TTK Kongresi**, Cilt 3, Ankara, 1989.

Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Fellow, Charles, **A Journal Written During an Excursion in Asia Minor**, London, 1838.

Helmuth Von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev, Hayrullah Örs, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1969.

Korkmaz, Şerif, **Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

- Korkmaz Şerif, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdarî ve Nüfus Yapısı”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Sayı, 3, Çanakkale (Mart 2005).
- Kuzucu, Kemalettin, “Osmanlı Başkentinde Büyük Yangınlar ve Toplumsal Etkileri” **Osmanlı**, Cilt 5, (Ed. Güler Eren) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Kuzucu, Kemalettin, **Babıâli Yangınları ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (1808–1911)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü’l-Vuku’ât**, C. I-II, TTK yay, Ankara, 1992.
- Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-i Belediye, Kavânîn, Nizamât ve Ta’limât-i Belediye**, Cilt 2, Dersa’adet, 1330.
- Özgür Hüseyin- Sedat Azaklı, “Osmanlı’da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1,(2001)
- Slade, Adolphus, **Turkey Greece and Malta** Cilt II, London, 1837.
- Şakiroğlu, H. Mahmut, “Cezâyir-i Bahr-i Sefid” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 7, İstanbul, 1993.
- Şemseddin Samî, **Kamusû’l-A’lâm, Tarih ve Coğrafya Lügati**, C. 5, İstanbul, 1314.
- Tuncel, Metin, “Çanakkale” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, 1993.